

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:1 • 2011

21 författare om 22 regeringschefer

BO G. HALL *Uppsala universitet*

Per T. Ohlsson & Mats Bergstrand (red.), *Sveriges statsministrar under 100 år*, box om 22 böcker (Stockholm: Albert Bonniers förlag 2010).

Under vissa perioder har ett vanligt tvisteämne bland historiker och statsvetare slagordsmässigt brukat formuleras: struktur eller aktör? Diskussionen har alltså avsett vilka faktorer som väger tyngst när historien förs framåt. Numera får väl en viss konsensus anses råda om att båda har betydelse. Kanske kan dock någon övervikt gälla till förmån för den enskilde individens roll och faktiska möjligheter när det gäller att påverka utvecklingen. Ett stöd för en sådan ståndpunkt är att Albert Bonniers förlag på senvåren 2010 tog det goda initiativet att ge ut en så kallad box med biografier över Sveriges statsministrar under de senaste 100 åren. Såvitt jag vet har inte något liknande publicerats efter Valfrid Spångbergs *Från Arvid Posse till Per Albin Hansson: svenska statsministrar, riksdagsmän och publicister* (1936), Sven Swenssons *Från De Geer till Per Albin: de svenska statsministrarna* (1945) samt Olof Ruins *Statsminister: från Tage Erlander till Göran Persson* (2007). Överlag är dessa dock betydligt mindre ambitiösa och ger begränsat utrymme åt varje regeringschef. Denna gång kom uppslaget från en duo samhällsjournalister med förankring i två av våra största morgontidningar: Per T. Ohlsson på *Sydsvenska dagbladet* och Mats Bergstrand, i många år redaktör för *Dagens nyheter*s debattsida.

Totalt innehåller boxen 22 häften med korta biografier – högst 128 sidor – över följande svenska regeringschefer: Karl Staaff (författad av Peter Esaiasson), Arvid Lindman (Leif Lewin), Hjalmar Hammarsköld (Mats Svegfors), Carl Swartz (Eva Helen Ulvros), Nils Edén (Gunnar

Wetterberg), Hjalmar Branting (Lars Ilshammar), Louis De Geer (Johannes Åman), Oscar von Sydow (Per Svensson), Ernst Trygger (MarieLouise Samuelsson), Rickard Sandler (Per T. Ohlsson), Carl Gustaf Ekman (Per T. Ohlsson), Felix Hamrin (Anders Johnson), Per Albin Hansson (Niklas Ekdahl), Axel Pehrsson-Bramstorp (Lotta Gröning), Tage Erlander (Rolf Alsing), Olof Palme (Klas Eklund), Thorbjörn Fälldin (Olle Svenning), Ola Ullsten (Mats Bergstrand), Ingvar Carlsson (Rolf Gustavsson), Carl Bildt (Tommy Möller), Göran Persson (Annika Ström Melin) och Fredrik Reinfeldt (Björn Elmbrant). Ursprungligen var Anders Isaksson vidtalad att skriva om Carl Gustaf Ekman men sedan han hastigt gått bort fick Per T. Ohlsson rycka in.

Inledningsvis känns det angeläget att lämna några allmänna reflektioner över boxprojektet som sådant. De personer som porträtteras anges i förlagsreklamen vara de senaste 100 årens svenska statsministrar. Men redan här finns det skäl att anföra en stillsam protest. Som framgått inleds den långa raden med Karl Staaff. Denne tillträdde faktiskt första gången som regeringschef redan på senhösten 1905 – alltså för 105 år sedan – efter det att Christian Lundebergs koalitionsregering hade demissionerat sedan den fredligt löst unionskonflikten med Norge. Skulle man strikt hålla fast vid de angivna jämna 100 åren borde i stället Arvid Lindman – statsminister 1907–1911 – vara förste man på listan. Men om man ändå frångått principen om de 100 åren hade det varit ännu mera motiverat att låta Lundeberg inleda biografiraden. Denne satt visserligen bara drygt 100 dagar som statsminister, men som jag närmare redovisat i min avhandling, var han pionjär i så måtto att han var den förste som fick befattningen på grund av en utslagsgivande parlamentarisk förankring; snarast emot Oscar II:s önskan.

Generellt finns det vidare skäl att ifrågasätta det kloka i att låta boxen även omfatta personer som alltjämt är i livet. För att få de nödvändiga perspektiven på deras personer och politiska gärning måste, enligt min bestämda mening, ett antal år först ha passerat sedan de lämnat det jordiska. Med det perspektivet borde Olof Palme ha varit den siste som porträtterades i boxen. När det gäller honom fanns dessutom redan Kjell Östbergs väldokumenterade biografi i två delar att tillgå som bas.

Som författare har sålunda anlitas antingen professionella historiker/statsvetare eller journalister med mer eller mindre uttalad historiekunskap och läggning för ämnet. Uppenbarligen har de senare dessutom i

stor utsträckning hämtats från de båda redaktörernas vän- och bekant-skapskretsar i Malmö och Lund respektive på *Dagens nyheter*. Fördelningen mellan de båda grupperna förefaller ungefär vara en tredjedel professionella akademiker och två tredjedelar politiska journalister.

Att samtliga redovisade statsministrar varit män är kanske inte så mycket att förvånas över. Däremot är överraskande nog bara fyra av de 21 biograferna kvinnor. Utan större ansträngningar borde redaktörerna ha kunnat åstadkomma ett betydligt mera jämställt urval. För att nu bara nämna några namn hade till exempel historiker som Carin Bergström, Eva Blomberg, Christina Carlsson Wetterberg, Barbro Hedvall, Yvonne Hirdman, Disa Håstad, Stina Nicklasson, Kirsti Niskanen, Ingrid Åberg och Eva Österberg varit självklara att komma i fråga. Möjligen har dock några av dem blivit tillfrågade men avböjt.

Per T. Ohlsson har vid kontakt redovisat att uppdraget till skribenterna varit mycket allmänt formulerat. Varje författare har givits full frihet att värdera och bedöma sitt objekt. Blott några grundregler ställdes upp ifråga om dispositionen – ambitionen angavs inte vara vetenskaplig utan publicistisk. Häri borde enligt min mening inte behöva finnas några motsättningar. Men detta gör tyvärr samtidigt att kravet på vetenskaplighet hos de färdiga alstren möjligen inte får ställas så högt. Sålunda saknas notsystem alldeles, samtidigt som käll- och litteraturförteckningar redovisas på mycket skiftande sätt; en del är mycket omfångsrika medan andra är uppseendeväckande magra. Detta är verkligen att beklaga eftersom boxen måste betraktas som en unik och klart seriös satsning, vilken förlaget – enligt uppgift med Albert Bonnier själv som entusiastisk tillskyndare – knappast kan ha räknat med att få någon större ekonomisk reveny av. Det har alltså lagts så stora resurser och mödor på projektet att man som läsare har all anledning att ställa stora förhoppningar på resultatet. Tyvärr infrias inte dessa alltid.

Just blandningen mellan olika slag av skribenter öppnar annars för möjligheter till intressanta jämförelser i fråga om ambitionsnivå, språk och tillvägagångssätt, exempelvis distans till objektet liksom mer eller mindre aktivt sökande av källmaterial. Detta finns det skäl att återkomma till längre fram i texten.

Emellertid innebär metoden att anlita politiska journalister som författare i sig risker att en särskild problematik kan uppstå. Eftersom dessa pressmän ofta – men inte alltid – är mer eller mindre tydligt förknippade

med en viss politisk riktning, exempelvis som ledarskribenter, uppstår en spänning som ställer speciella krav. Antingen skriver de om en statsminister från ett parti som de själva står politiskt nära – och då ligger risken att hamna i panegyriska äreminnen snubblande nära – eller också är det biografiska föremålet en politisk motståndare, varvid frestelsen till svartmålning kan vara stor. I sådana lägen blir därför kravet exceptionellt stort på den som ska ta sig an skrivuppdraget att någorlunda hederligt lämna en utförlig redovisning av den egna förförståelsen liksom av de utnyttjade källorna. Härvidlag uppvisar tyvärr en del av bidragen i boxen avsevärda brister.

Som jag ser det har de båda redaktörerna gjort flera grava misstag just när de parat ihop journalist och statsminister. Att låta Fredrik Reinfeldt porträtteras av Björn Elmbrant – tidigare chefredaktör för socialdemokratiska *Nya Norrland* och klar vänsterman – är ett sådant fall. Resultatet har närmast blivit en serie angrepp på den borgerliga regeringsalliansen – i stället för ett intressant porträtt av Reinfeldts person och politik. Liknande invändningar om effekten av partilojalitet kan med styrka riktas mot *Aftonbladet*-journalisten Rolf Alsings biografi över Tage Erlander. I långa stycken har resultatet blivit en ren panegyrik (s. 113). Dennes uttalanden inför riksdagen om den alliansfria politiken i samband med Hjalmarssonaffären har efteråt visat sig vara missledande för att inte kalla dem vilseledande. Alsing förefaller dock vilja fria Erlander med hänvisning till att denne inte visste om sakförhållandet (s. 92). Men detta kan ju inte befria honom från ansvaret för den förda politiken.

Naturligtvis finns åtskilligt att notera i fråga om skillnader i tillvägagångssätt mellan de skolade akademiska forskarna och de etablerade journalisterna. Att de senare framstår som flyhänta skribenter är ju bara vad man kunnat förvänta sig, men däremot tenderar de emellanåt att förfalla till en jargong som känns malplacerad. Detta är sålunda fallet när Niklas Ekdahl i sin annars rätt väl genomförda presentation av Per Albin Hansson skriver att justitieministern K. G. Westman vid en allvarlig regeringsdiskussion 1940 "babblade på" om det folkrättsliga läget (s. 98). Likaså kännetecknas de inte sällan av klara brister i vetenskapligt angreppssätt när det gäller redovisning av källor och litteratur.

Ett vanligt fenomen bland biografer är att de så till den grad identifierar sig med den skildrade individen att de blir beredda att ursäkta fel

och brister hos denne. Sådana drag återfinns i flera av de här berörda levnadsbeskrivningarna. Inte minst speglas detta i att författarna i alltför hög utsträckning tagit till sig sin huvudpersons syn på de politiska motståndarna. Peter Esaiassons text om Staaff ger sålunda flera exempel på att han levit sig in i den liberale ledarens situation, såsom när han talar om statsminister Lindmans "avancerade dubbelspel" (s. 84). I sin sammanfattning säger sig vidare författaren kunna "känna uppgiven ilska över den behandling han [Staaff] utsattes för av den borgerliga of-fentligheten" (s. 119). Att Staaff vid en kungamiddag placerades så att han fick sin värsta vedersakare tvärs över bordet kommenterar Essaiasson så: "den utstuderade nedrigheten känns i hjärtat ännu hundra år efteråt" (s. 110). Så uttrycker sig knappast en biograf som vill hålla en lämplig distans till sin huvudperson.

Vad så gäller akribi innehåller boxen tyvärr ett antal banalt uppenbara misstag och felaktigheter. Här får det räcka med att några särskilt lyfts fram. Nyss nämnde Esaiasson påpekar att det i den krets som omgav Staaff på Stockholms nation under studieåren i Uppsala inte fanns några militärer (s. 19) – motsatsen hade varit uppseendeväckande; vad skulle de ha gjort vid akademien? Samme författare anger felaktigt 1905 som det år då Allmänna Valmansförbundet tillkom (s. 48). Vidare kan han inte ha läst på ordentligt om upplösningen av unionen med Norge, utan hävdar felaktigt att konflikten konkret skulle ha handlat om norska handelspolitiska intressen (s. 57, 66). Liknande invändningar om dålig på läsning kan riktas mot Lars Ilshammar, som utan närmare grund tillerkänner Hjalmar Branting en "viktig roll" vid unionsupplösningen (s. 53) och mot MarieLouise Samuelsson om Ernst Tryggers roll vid samma tillfälle (s. 45). Hon tror dessutom att riksdagen höll till på Helgeandsholmen redan 1902 – alltså tre år innan flytten gick dit (s. 50). Tommy Möller anger att Lars Tobisson satt i moderatledningen under ett helt halvsekel (s. 108). Per Svensson placerar Nybroviken i Stockholm mellan Slottet och Grand Hotel (s. 57). Björn Elmbrant hävdar att debatten om funktionssocialismen var ett 1950-talsfenomen, medan det av Per T. Ohlssons biografi över Sandler redan framgått att den rasade på 1920- och 1930-talen. (s. 117). Fel av den här karaktären är så pass iögonfallande att de över huvud taget inte borde ha slunkit förbi de båda redaktörernas granskning.

Här finns tyvärr inte utrymme att mera utförligt och i detalj granska

alla de 22 biografierna i boxen – totalt omfattar de mer än 2 800 sidor! Som redan torde ha framgått skiftar kvaliteten högst avsevärt dem emellan. Ska jag ändå lyfta fram skribenter som lyckats särskilt väl med sina bidrag får det bli Leif Lewins skildring av Arvid Lindman och Klas Eklunds av Olof Palme. I båda fallen har författarna uppenbart bemödat sig om att uppnå både distans och inlevelse. Trots det begränsade utrymme som stått till förfogande har de lyckats skapa en väl underbyggd helhetsbild av sina huvudpersoners insatser och den tid de verkade i – inklusive gällande diskurser. Eklund – själv en av Palmes ”pojkar” – har rentav lätt dödsföraktat vågat sig in på ett antal spännande kontrafaktiska funderingar om vad som hänt om denne inte hade mördats. Lewins omdöme (s. 108) att beslutet om allmän rösträtt för män – tillkommet 1907 på Lindmans initiativ – var ”det viktigaste som riksdagen tog under hela 1900-talet” kan naturligtvis alltid diskuteras. Men Lindmans taktiska skicklighet när det gällde att bemöta konkurrenten Staaff vid detta tillfälle var obestridd, vilket Lewin övertygande demonstrerar.

Även Mats Svegfors biografi om Hjalmar Hammarsköld innehåller mycken spännande läsning om en statsminister om vilken det sades att han aldrig onödigtvis undvek något som kunde göra honom impopulär. Inte så lite medverkar Svegfors välskrivna text till att något rätta upp ett ovanligt negativt eftermäle. Däremot är Eva Helen Ulvros text om efterföljaren Carl Swartz påfallande mager. I gengäld gör Gunnar Wetterbergs biografi om Nils Edén full rättvisa åt denne historieprofessor som ledde regeringen under två dryga och för det demokratiska genombrottet ovanligt dramatiska och avgörande år.

Men givetvis finns det ett antal bidrag som är så svaga att läsaren undrar över hur förlaget kunnat acceptera att de alls togs med. Märkligt nog står den ene av de båda redaktörerna – Mats Bergstrand – för ett verkligt lågvattenmärke genom sin text om Ola Ullsten. Inte nog med att han i förordet uttalar önskemålet att ärerädda denne Folkpartiledare – knappast en bra utgångspunkt om man vill framstå som objektiv och obunden i förhållande till sitt ämne. Trots att Bergstrand som en av redaktörerna för boxen själv kunnat välja vem han ville skriva om lyckas han inte ens helt fylla de anvisade sidorna, och hans källförteckning är extremt mager. Ofta saknar texten egentliga analyser; symptomatiskt är att Bergstrand avslutar med att konstatera att Ullsten misslyckades därför att han hade otur... Texten innehåller vidare en hel del ovidkom-

mande utveckelser samt ett antal svårförståeliga uppgifter såsom att Gunnar Helén var en "vänsterpragmatiker" (s. 116) fast denne väl ändå snarast bör ses som sin tids store borgerlige samarbetsingenjör. Intrycket blir tyvärr att Bergstrand inte ansträngt sig över hövan, inte minst i fråga om bakgrundsteckningen. Dessutom tycks han i stor utsträckning valt att enbart lita till intervjuer med Ullsten själv.

Nå, detta senare är en kritik som drabbar flera av de berörda journalisterna: att de utan egentliga invändningar – eller försök till faktakontroll – bara återger vad de erfarit genom intervjuer med dem de skall biografiera. Samma sak gäller Olle Svennings text om Thorbjörn Fälldin. Ovanligt tydliga exempel på detta dubiösa tillvägagångssätt är vidare när Annika Ström Melin valt att avsluta sin biografi över Göran Persson med ett långt citat direkt ur dennes memoarer, eller att Ingvar Carlsson, enligt Rolf Gustavssons förord, själv fått se och korrigera den slutliga texten. I dessa fall ligger alltså biografierna mycket långt från den roll som seriösa kritiska granskare vilken läsarna har rätt att fordra av dem. Nästan lika illa är att många journalister hänvisar till uppgifter från intervjuer med i sammanhangen väl insatta personer men sedan inte redovisar dessas namn. Det finns många sätt att lämna läsarna i sticket.

Möjligen har dessa synpunkter och referat fått en alltför negativ inriktning. Men alltför ofta under läsningen stöter man på väl mycket tyckande och alltför lite av faktabaserade analyser. Inte sällan saknas mera renodlade frågeställningar liksom källkritiska resonemang. Åtskilliga av mina invändningar hade vi sluppit om redaktörerna i större utsträckning valt att ge författaruppdragen till skolade historiker.

Detta hindrar ändå inte att den som tar på sig uppgiften att läsa texterna om de 22 regeringscheferna – sex socialdemokrater, fem moderater/högermän, fem liberaler/folkpartister, två bondeförbundare/centerpartister och fyra mer eller mindre opolitiska ämbetsmän – får sig en rejäl genomlysning av hela vår moderna svenska politiska historia med många goda iakttagelser. Rolf Gustafssons karaktäristik av Ingvar Carlsson som den ständige skaderegleraren (s. 109) är en sådan. Bland mycket annat bidrar boxen rimligen till att i rampluset lyfta fram aktörer som inte förut fått egna biografier – exempelvis Felix Hamrin; sannolikt den person i den långa raden regeringschefer som allra minst eftersträfvade posten som statsminister. Kanske medverkar boxen också till ett mera nyanserat eftermäle för en annan frisinnad statsminister

från 1930-talet, Carl Gustaf Ekman. Numera är denne väl vanligen enbart ihågkommen som den som ljög om en check han fått till partiet av Kreuger, medan hans insatser när det gäller de framåsyftande lagarna om Arbetsdomstolen respektive om kollektivavtalen fallit i glömska, liksom de viktiga reformerna av kommunalskatten och skolsystemet.

Givetvis blir det i boxen ofta fråga om upprepningar – något som med det upplägg som valts är närmast oundvikligt. Historien om den ene statsministerns avgång handlar ju samtidigt nästan alltid om den efterföljandes tillträde. Eftersom det är fråga om olika författare som avlöser varandra bidrar detta både till en viktig mångfald och en stimulerande problematisering. Redogörelserna för bytena på statsministerposten från Staaff till Lindman 1906 och tillbaka 1911 är sålunda ovanligt tydliga exempel på hur samma händelseförlopp kan redovisas och tolkas på påtagligt olika sätt. För att ta ett annat exempel skiljer sig likaså skildringarna av vissa delar av agerandet kring den sovjetiska ubåten U 137 1981 mycket påtagligt i texterna om Fälldin respektive Ullsten – för övrigt knappast till fördel för den senare.

Om man avslutningsvis försöker samla sig till ett övergripande omdöme om boxen blir det sålunda – trots här påtalade bristfälligheter – ändå övervägande positivt. Fast lite väl ofta hamnar läsaren i reflektionen att ”visst var detta synd på så rara ärtor”. Och nog kunde man ha satsat lite mera genomtänkt på illustrationerna! Nu verkar de i stor utsträckning ha varit något man kom på i slutstadiet.